

Kerkterrein Garsthuizen

tuinhistorisch onderzoek en schetsontwerp

Kerkterrein Garsthuizen

tuinhistorisch onderzoek en schetsontwerp

Opdrachtgever

Groninger Kerken
Coehoornsingel 14
9711 BS Groningen

Auteur

Rianne Luring | landschapsontwerp | groen erfgoed
Wessinghuizerweg 11A
9591 VJ Onstwedde
mail@rianneluring.nl

Datum

11-5-2026

GRONINGER
KERKEN

Rianne
Luring

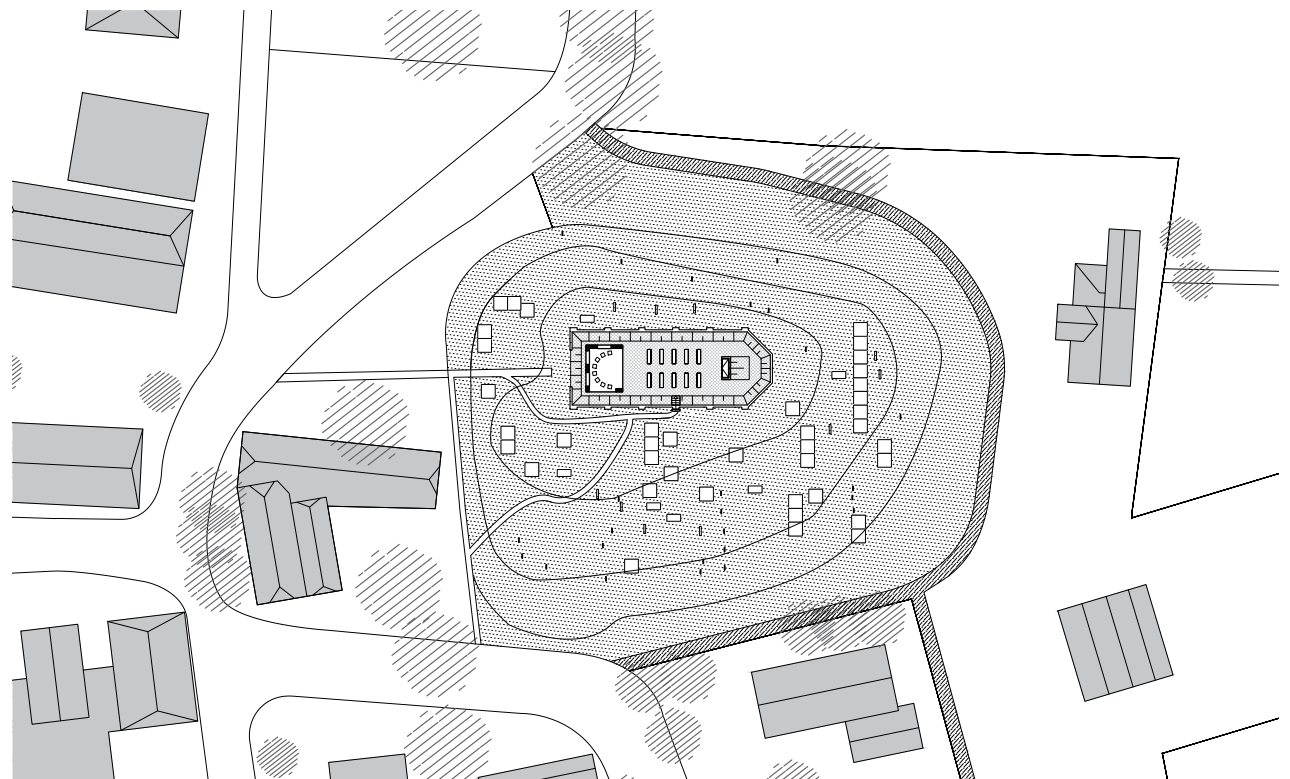
1. Inleiding

1.1 Aanleiding

De in 1872 gebouwde kerk van Garsthuizen werd in 2015 gesloopt vanwege de ernstig bouwvallige staat. Met de sloop van de kerk is de structuur en oriëntatie in het dorp verdwenen en is het een verloren plek in het dorp geworden. Wat resteert, zijn contouren van de fundering en drie grafmonumenten die in het gebouw hebben gelegen. De bewoners van Garsthuizen hebben anno 2026 één grote wens: de ongemakkelijke leegte in het dorp vullen met een landmerk. Dit zal zorgen voor een ankerpunt vanuit het landschap én een ontmoetingsplek voor recreanten en inwoners.

Groninger Kerken en Stichting Restauratie Kerk Garsthuizen hebben de Rotterdamse architect Marjolein van Eig opdracht gegeven om een ontwerp te maken voor het landmerk. Het ontwerp is in 2022 opgeleverd. Het unieke landmerk zal worden gebouwd van bakstenen van de gesloopte kerk.

Daarmee is de ontmoetingsplek in Garsthuizen nog niet af: er is behoefte aan een historisch onderbouwd ontwerp voor het groen op het kerkerrein.

1.2 Doel

Het doel van het project is vierledig, waarbij de uitwerking van het vierde doel voor u ligt:

1. Het nieuwe landmerk verwijst naar de Groninger kerken en het benadrukt en beschermt duurzaam de huidige erfgoedwaarden zoals de rijksbeschermd grafzerken 'in' de kerk en de archeologische waarde (rijksbeschermd archeologisch monument) van het terrein.
2. Met de sloop van de kerk is de structuur en oriëntatie in het dorp verdwenen en is het een verloren plek in het dorp geworden. Met de bouw van deze 'bruikbare folly' komt er een paviljoen om elkaar openbaar te ontmoeten. Het dorp krijgt identiteit.
3. Vanuit de omgeving wordt een boven de omringende bebouwing uitstekend landmerk zichtbaar. Passanten herkennen het dorp Garsthuizen. Inwoners zien weer van verre dat ze bijna thuis zijn. Het netwerk van (kerk)torens in het open Groninger landschap wordt wat betreft Garsthuizen hersteld.
4. Vergroenen van het huidige, sober ingerichte kerkterrein door middel van diversiteit aan beplanting en dienstbaar aan flora en fauna.

"De gemeenschappelijke ambitie is om het terrein en daarmee het dorp weer een herkenningspunt te geven, het archeologische verleden te beschermen en het rijke historische terrein weer een gezicht te geven."

1.2 Gegevens

Het onderzoek en het ontwerp betreffen de kadastrale percelen Stedum D 1104 en 1105, beide in eigendom van Groninger Kerken. Tezamen betreft het projectgebied circa 2880 m².

De wierde waar het kerkterrein op ligt, is een rijksbeschermd archeologisch monument (monumentnummer 45976). Ook de nog resterende grafzerken zijn rijksmonument (monumentnummer 34509; zie hoofdstuk Tuinhistorie).

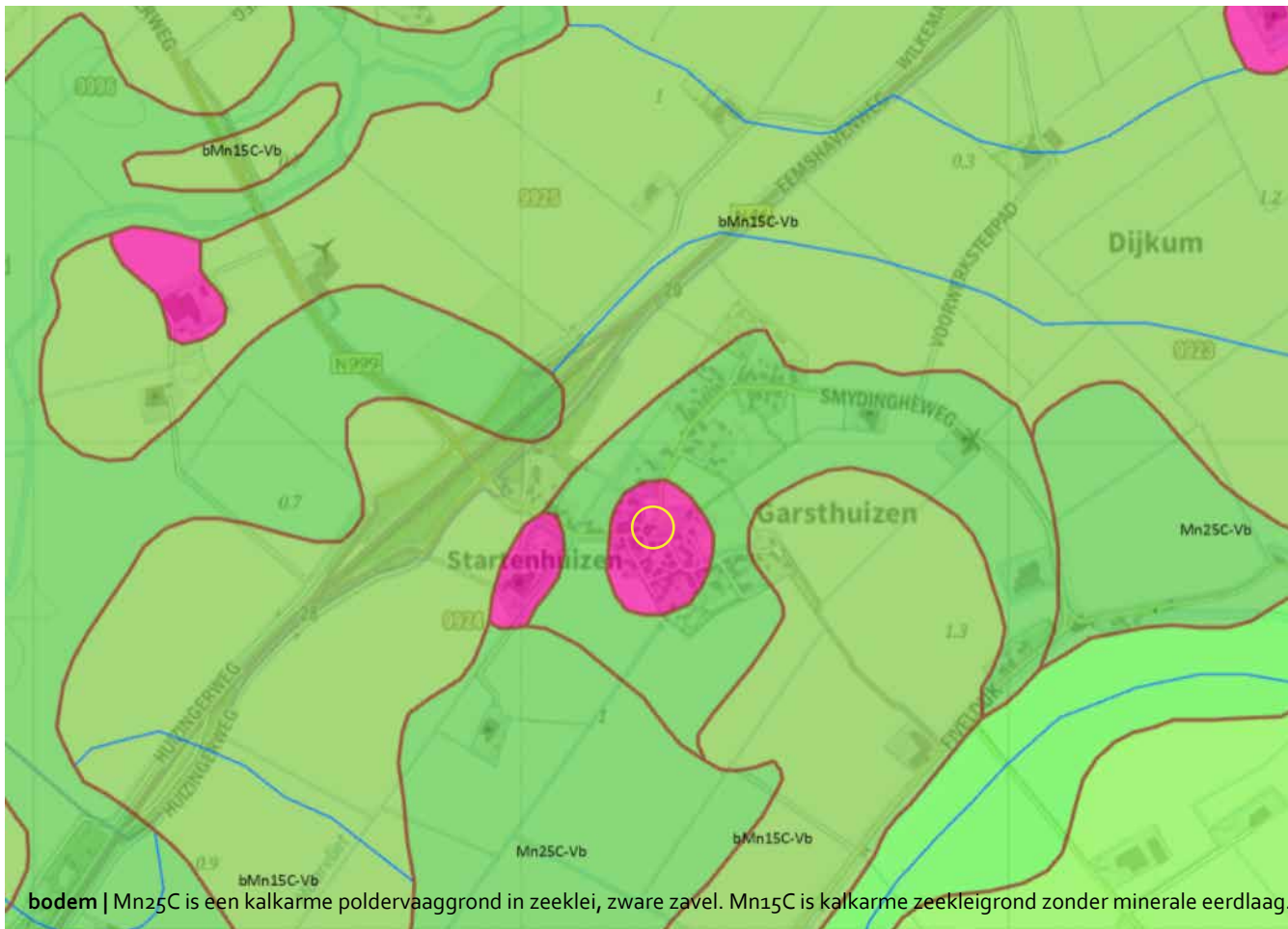
2. Tuinhistorisch onderzoek

2.1 Landschappelijke context

Garsthuizen ontstond rond de elfde eeuw op een meander van de Fivel. Het dorp ligt op een kwelderwal, welke in de 12e eeuw verbonden werd met andere kwelderwallen door een doorgaande dijk. Het dorp wordt daarom ook wel beschreven als 'dijkdorp'.

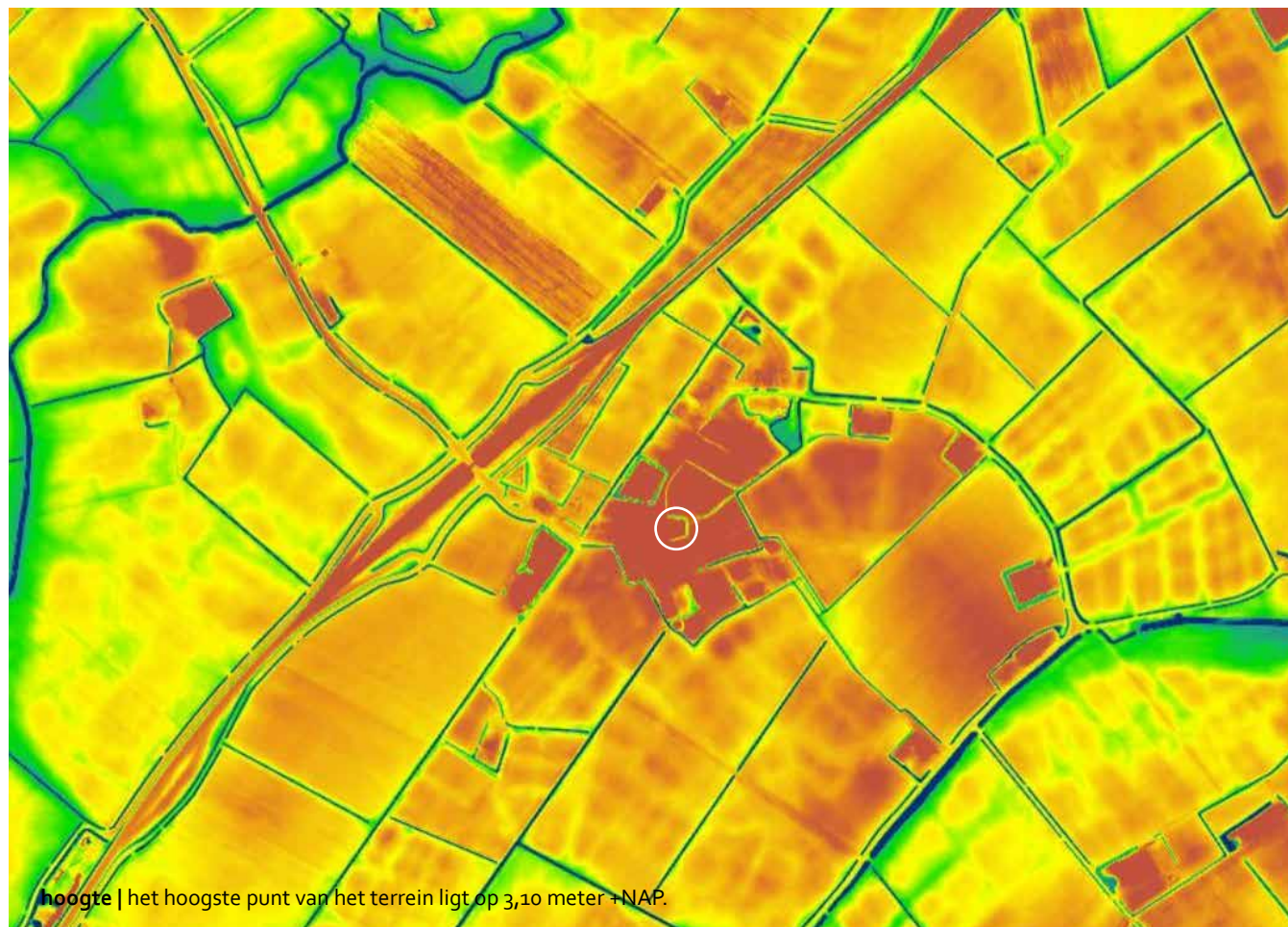
De naam van het dorp is afgeleid van het Oudfries woord gers voor 'gras' met de uitgang -huson. Het woord Grashus, Oudfries *gershûs was vooral in Oost-Friesland gebruikelijk om een voorwerk aan te duiden. De naam lijkt daarom te verwijzen naar de beide kloosterboerderijen Westeremder- en Garsthuizervoorwerk, die hier aan het begin van de dertiende eeuw zijn gesticht.

Garsthuizen ligt, evenals het naburige Startenhuizen, deels op een wierde. Op het kerkerrein van Garsthuizen is de wierde op haar hoogtepunt beleefbaar. Het hoogste punt van het terrein ligt op 3,10 meter +NAP (zie volgende pagina). Het terrein ten oosten van het kerkerrein maakt een duik naar beneden: het laagste punt is hier 0,80 meter +NAP.

Het gebied is vanaf de vroege middeleeuwen in ontginning gebracht en bezit archeologische resten die veel verder teruggaan in de tijd. Één van de eerste duidelijke topografische kaarten is die van Huguenin, uit de periode 1819-1829. Garsthuizen is ingetekend als groen dorp, met de kerk op de scheiding van dorpskern en open landschap. Op de kaart van 1920 is te zien dat ten oosten van de kerk een huis is gebouwd. De dorpsstructuur is in de periode erna niet tot nauwelijks veranderd (1960 en 2020).

Huguenin | circa 1819-1829

Bonneblad | circa 1910

Topografische kaart | circa 1960

Topografische kaart | circa 2020

2.2 Tuinhistorie

De laatste kerk van Garsthuizen – gebouwd in 1872 en gesloopt in 2015 – kent in ieder geval twee voorgangers: een dertiende eeuwse romaanse kerk met resten tufsteen, welke in 1871 gesloopt werd, en een houten kerk.¹ De fundering en zerken die op het terrein resteren, zijn van de romaanse kerk. In het Monumentenregister wordt het monument met nummer 34509 als volgt omschreven:

*"Binnen de fundering van de voormalige Hervormde kerk een grafzerk uit 1638/1639, een grafzerk uit 1661 en een grafzerk uit 1680. Voor de voormalige kerk een grafzerk uit 1795. Op het kerkhof een grafzerk uit 1750, een grafzerk uit 1752, een grafzerk uit 1761, een grafzerk uit 1763, een grafzerk uit 1775, een grafzerk uit 1777, een grafzerk uit 1780, een grafzerk uit 1784, een grafzerk uit 1795, een grafzerk uit 1794, een grafzerk uit 1801, een grafzerk uit 1809, een grafzerk uit 1819."*²

Het gehele kerkterrein is aangemerkt als bestemming 'archeologie 1'. Dit houdt in dat de grond mede bestemd wordt voor het behoud van de beschermde archeologische waarden.

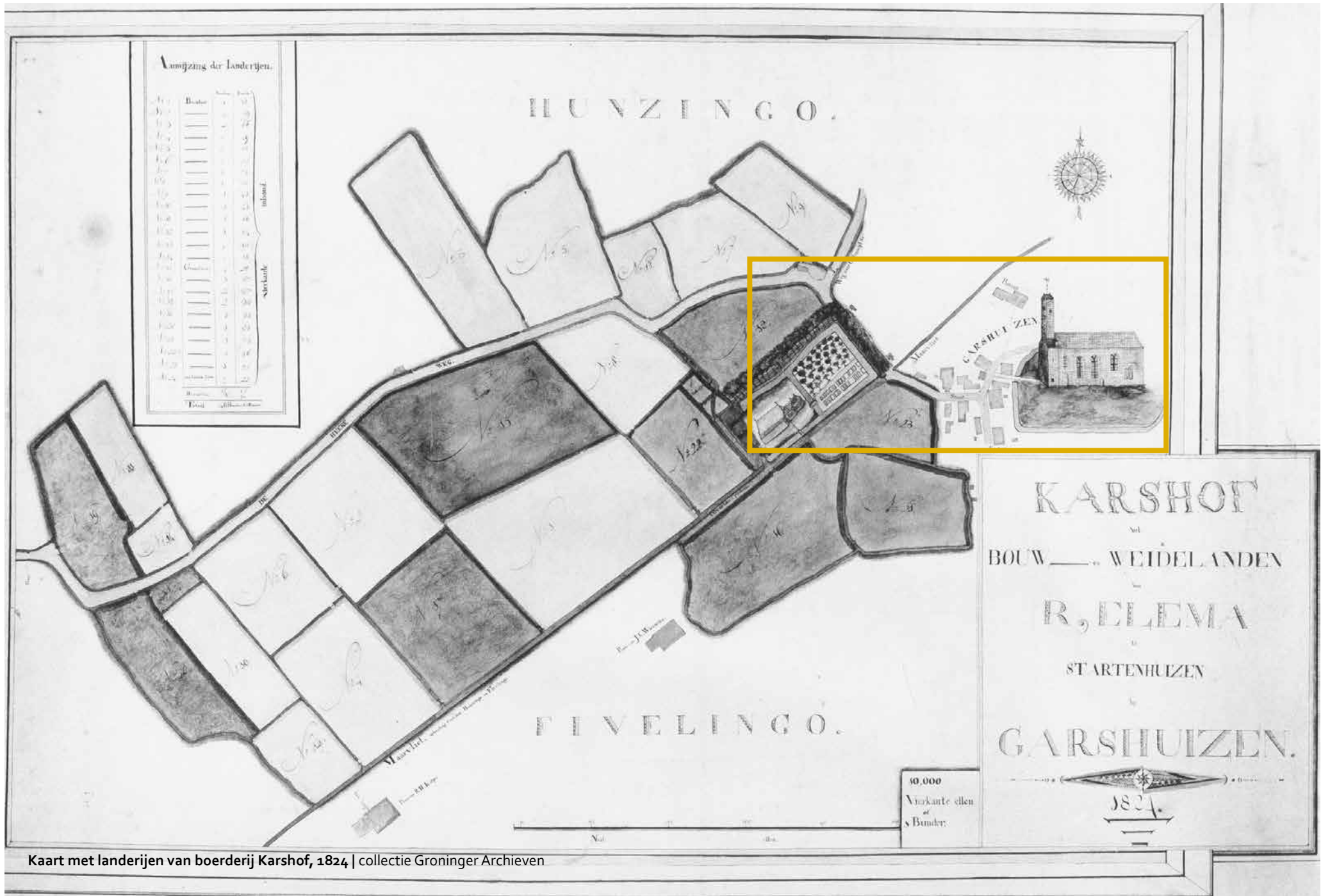
Deze bestemming is primair ten opzichte van de overige aan deze gronden toegekende bestemmingen. Werkzaamheden waarbij dieper dan 30 cm in de bodem gegraven moet worden, zijn vergunningplichtig.

Beeldmateriaal uit het archief laat zien dat het kerkterrein van Garsthuizen sober ingericht is geweest. De gracht was waarschijnlijk al aanwezig in de periode van de Romaanse kerk (zie onderstaande uitsnede).

Uitsnede van de kaart met landerijen van boerderij Karshof, 1824: detail kerk | collectie Groninger Archieven

¹ M.m. Nynke de Vries, Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed.
² Monumentenregister.cultureelerfgoed.nl, geraadpleegd op 6-2-2026.

Kaart met landerijen van boerderij Karshof, 1824 | collectie Groninger Archieven

Periode 1900-1950

Aan het begin van de twintigste eeuw zien we jonge aanplant van bomen rondom de kerk. Er werden 'gewoon' bomen op de wierde geplant (foto 1910). Later in de tijd wordt zichtbaar dat de aanplant bestaat uit essen. In de nabije omgeving zien we lage houten hekwerkjes, wit geschilderd. Het geeft een dorps karakter.

De bomen groeien goed en zijn hoog opgekroond. Er is geen sierbeplanting op het terrein aanwezig; het gras is kort gemaaid. Verder zien we sober hekwerk rondom het kerkterrein (periode 1930-1940). In 1943 is één van de grafzerken gefotografeerd door de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (z.o.z.).

De kerk in de periode 1930-1940 | vervaardiger: W.F. Pastoor, collectie Groninger Archieven

Grafzerk, 1943 | fotograaf W.A. Hemsing, collectie Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed.

Kerk in de jaren '60 | collectie Groninger Kerken.

Periode 1950-1980

De pastorie die bij de kerk van Garsthuizen hoort, heeft op dit moment een beschutte tuin. In de tuin staat een es en een klimroos. Ook heeft het een gietijzeren sierhek bij de ingang.

Verder zien we in de directe omgeving knotlindes staan. Het kerkterrein zelf is niet tot nauwelijks veranderd. De laatste overledene die op het kerkhof begraven werd was Fogeline Elema in 1964. De beeldbepalende sierkersen lijken in de jaren '70 aangeplant te zijn (foto's 1973). De roze bloei van de kersen maakt het terrein opvallend in het voorjaar. De knotwilgen rondom het terrein staan er langer.

Pastorie Garsthuizen, periode 1970-1980 | collectie voormalige gemeente Loppersum

Kerk in 1973 | collectie Groninger Kerken.

Kerk met sierkersen in 1973 | vervaardiger M.A. Douma, collectie Groninger Archieven

Op de luchtfoto's is goed te zien dat er een halfverhard pad – een zogenaamde rondgang – rondom de kerk gelopen heeft. Het pad lijkt de contouren van het terrein te volgen. Aan beide zijden van het pad staan bomen. De sierkersen staan tussen het pad en de gracht in.

Luchtfoto 1979 | collectie J.R. de Vries, Garsthuizen

Uitsnede van de luchtfoto uit 1979 |
collectie J.R. de Vries, Garsthuizen

De kerk met knotwilgen op de voorgrond, circa 1980 | collectie voormalige gemeente Loppersum

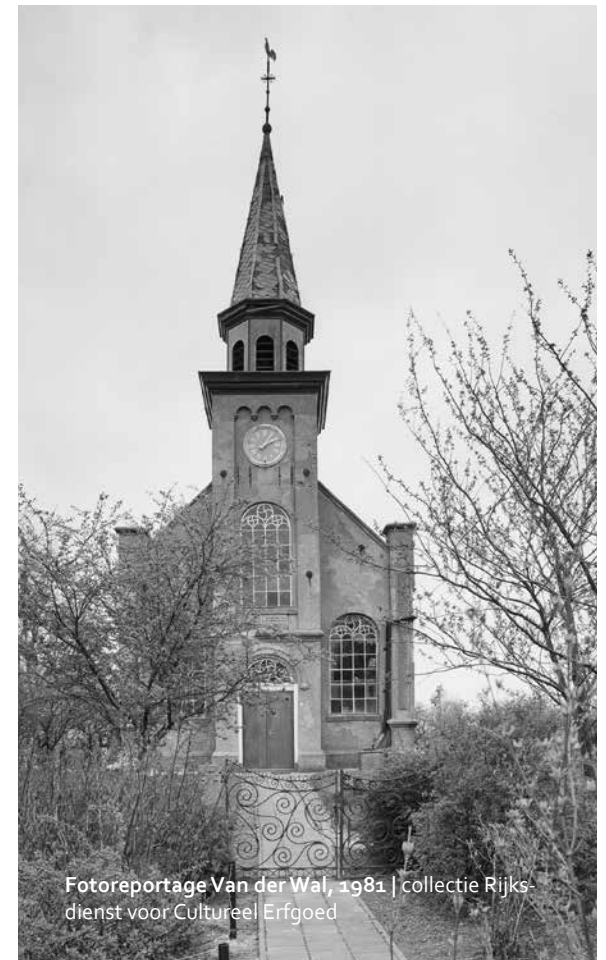
Periode 1980-2000

De heer Van der Wal van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed heeft in 1981 een waardevolle fotorapportage van het terrein gemaakt. De halfverharde rondgang en het sierlijke smeedijzeren hekwerk bij de hoofdingang is hierop duidelijk

zichtbaar. Het hoofdpad bestond uit drie rijen trottoirtegels met betonbanden, het zijpad uit twee rijen met klinkers als opsluitrand. Vlakbij de zij-ingang staan seringen. Het terrein bestaat nog altijd grotendeels uit kort gemaaid gras met langs de randen sierkersen.

Fotoreportage Van der Wal, 1981 | collectie Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed

Fotoreportage Van der Wal, 1981 | collectie Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed

Fotoreportage Van der Wal, 1981 | collectie Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed

In 1981 wordt, uit veiligheidsoverwegingen, de torenspits van de kerk gehaald. De kerk is jaren toren-loos. De bloeiende sierkersen, paardenbloemen en madeliefjes zorgen voor een bloeiend terrein in een lege kern. Rondom staan betonpaaltjes met gaas en beukenhagen.

Fotoreportage verwijderen torenspits, 1981 | collectie J. R. de Vries, Garsthuizen

• De kerk van Heveskes bij Delfzijl

Verhuizing van kerk misschien haalbaar

Van een tinter verslaggever

Het plan de af te breken kerk van Heveskes bij Delfzijl naar Garsthuizen te verhuizen krijgt vastere vormen. B en W van de gemeente Stedum, waar Garsthuizen onder valt, denken dat de verplaatsing waarschijnlijk tegen haalbare kosten te realiseren is als het uitgevoerd wordt in het kader van een werklozenproject.

Het plan tot verhuizing is (nogal gezond) voortgekomen uit een initiatief van Stedum's burgemeester S.R. Mellena. De nog in redelijke staat verkerende kerk van Heveskes moet in verband met de uitbreiding van het industriegebied bij Delfzijl verdwijnen, terwijl Garsthuizen kampt met een slechte, niet te restaureren kerk. Dit gebouw is zo vervallen dat vorig jaar een insloten te voorkomen de torenspits reeds naar beneden werd gehaald.

Voor het herstel van deze kerk, die aan het eind van de vorige eeuw werd gebouwd op de plaats waar eerder een kerkgebouw heeft bestaan, is geen subsidie te verkrijgen. Dit gebouw staat niet op de List van Beschermd Monumenten. Pogingen om de kerk op de Monumentenlijst mislukten. Afbraak van dit gebouw en wederopbouw van de kerk van Heveskes op deze plaats zou Garsthuizen weer een passend gebouw opleveren. De kerk van Heveskes is van eenzelfde type als de oorspronkelijke kerk van Garsthuizen.

Om te onderzoeken wat dit omvangrijke project (afbraak kerk Heveskes, verhuizing naar Garsthuizen, afbraak kerk Garsthuizen en wederopbouw kerk Heveskes in Garsthuizen) gaat kosten is de Groninger restauratie-architect P.L. de Vriese aangehouden. Voor het maken van de kostenraming vroeg De Vriese vierhonderd gulden. De kerkeraad van Garsthuizen, die achter het plan staat, is slechts in staat hiervan de helft op te brengen. B en W van Stedum vragen de raad, die maatschappijwoud bijeenkomst, gezien het belang van het werklozenproject, de resterende tweehonderd gulden bij te dragen.

Met medewerking van een buurtbewoner worden deze week folders gemaakt en verspreid in de wijk. "We weten nog niet precies wat er op moet komen te staan, maar we willen de mensen voor een eigen plek... apot

Chris Schmidt: ...nika te beleven...

...drijven", aldus Chris. Om die reden werd een bezoek aan 'Scopje' in Harkstede niet bepaald binnenkort gaan te zins in Dedum klinken, twintig man op tien bronzenes. "We hebben gehoord dat dat wel leuk is"

Artikel Nieuwsblad van het Noorden, 22-9-1982

In dezelfde tijd wordt onderzocht of het kerkje uit Heveskes overgeplaatst kan worden naar Garsthuizen. De nog in redelijke staat verkerende kerk van Heveskes moet verdwijnen in verband met de uitbreiding van het industriegebied van Delfzijl, terwijl de kerk van Garsthuizen wordt gezien als "niet te restaureren kerk". De plannen hebben het echter niet gered.

In 1994 is fotograaf Van der Wal opnieuw in Garsthuizen. Hij legde de vervallen staat van het kerkje vast op de gevoelige plaat. Op de achtergrond van de foto's zien we de knotwilgen buitenom, de sierkersen aan de binnenzijde van de gracht, de trottoirtegels, de halfverharde rondgang en het kortgemaaid gazon.

Het sierlijke hekwerk bij de hoofdingang bestaat uit twee betonnen dampalen en een dubbel ijzeren hekwerk. De krullen passen qua vormgeving bij het lood uit de ramen van de kerk. Het hekwerk lijkt hergebruikt te zijn, omdat het niet aansluit bij de breedte van het toegangspad.

Fotoreportage vervallen kerk, 1994 | fotograaf A.J. van der Wal, collectie Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed

Periode 2000-2015

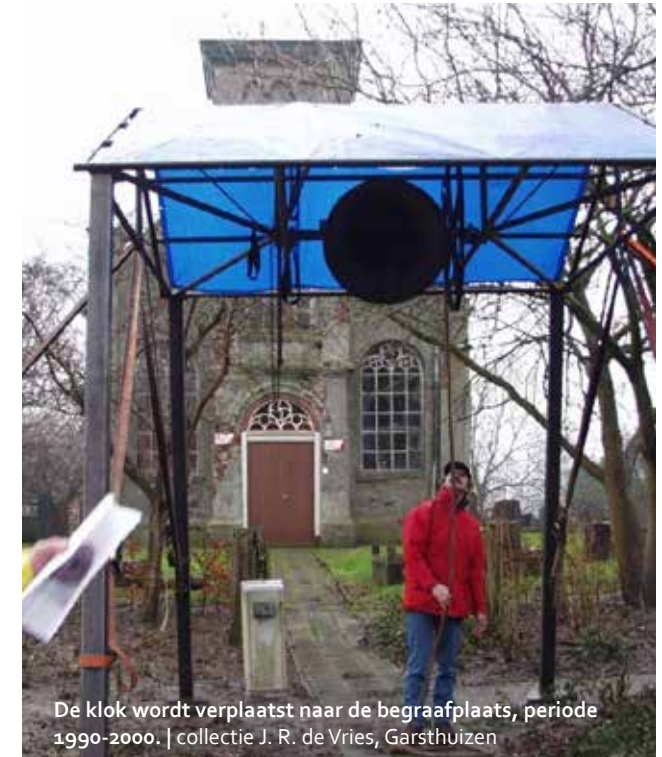
Aan de westzijde van het terrein wordt een beukenhaag geplant door Landschapsbeheer Groningen (zie onderstaande foto). De klok is in een klokkenstoel geplaatst en verhuisd naar de begraafplaats van het dorp. De kleurenfoto's

uit deze periode laten het roze spektakel van de bloeiende sierkersen zien. In het plantseizoen van 2011-2012 worden de Taxussen op het terrein geplant, in het kader van het project *Kerken in het Groen*, een project van Landschapsbeheer

De kerk zonder toren, met een nieuwe beukenhaag op de voorgrond, periode 1990-2000. | collectie J. R. de Vries, Garsthuizen

Groningen en stichting Groninger Kerken. Op de kleurenfoto's is ook zichtbaar dat er wel degelijk een ontwikkelde kruidlaag is in het gras. Pinksterbloemen en paardenbloemen geven kleur in het voorjaar.

De klok wordt verplaatst naar de begraafplaats, periode 1990-2000. | collectie J. R. de Vries, Garsthuizen

De prachtige bloeiende kersenbomen rondom de kerk, periode 1990-2000 | collectie J. R. de Vries, Garsthuizen

Bloeiende Prunussen, periode 1990-2000 | collectie J. R. de Vries, Garsthuizen

Zicht op bloeiende Prunussen vanuit de kerk, periode 1990-2000. | collectie J. R. de Vries, Garsthuizen

In welk jaar de Prunussen zijn gekapt, is onbekend.

In 2015 wordt, tot verdriet van de inwoners van Garsthuizen, de gehele kerk gesloopt. Er ontstaat een *ongemakkelijke leegte* in het dorp. Een deel van de gesloopte kerk werd afgevoerd, maar enkele bewoners hebben onderdelen van de kerk, zoals kloostermoppen en ramen, weten veilig te stellen.

Fotoreportage sloop kerk, 2015 | collectie Garsthuizen.info

Periode 2015-2025

De ongemakkelijke leegte van Garsthuizen wordt steeds meer voelbaar. Marie Lou Gregoire en Jan Roelf de Vries, inwoners van Garsthuizen, maken zich hard voor de plek. Verenigd als Stichting Restauratie Kerk Garsthuizen geven zij samen

met Groninger Kerken opdracht aan BureauVanEig om een landmerk te ontwerpen. De grond binnen de contouren van de kerk wordt intussen ingezaaid met een wildbloemenmengsel.

Marie Lou Gregoire en Jan Roelf de Vries, 2024 | collectie Provincie Groningen

Bloemenmengsel binnen de contouren van de kerk, 2023 | collectie J. R. de Vries, Garsthuizen

3. Ontwerp landmerk

In het voorstel van BureauVan Eig krijgen de verschillende elementen uit de geschiedenis een plek. De bestaande fundamente vormen de basis van het voorstel. De rand van oude bakstenen wordt gebruikt als mal, die wordt gevuld met aarde. Hierdoor ontstaat er een nieuwe groene wierde op de bestaande. De contouren van de oude kerk worden nu nog beter zichtbaar.

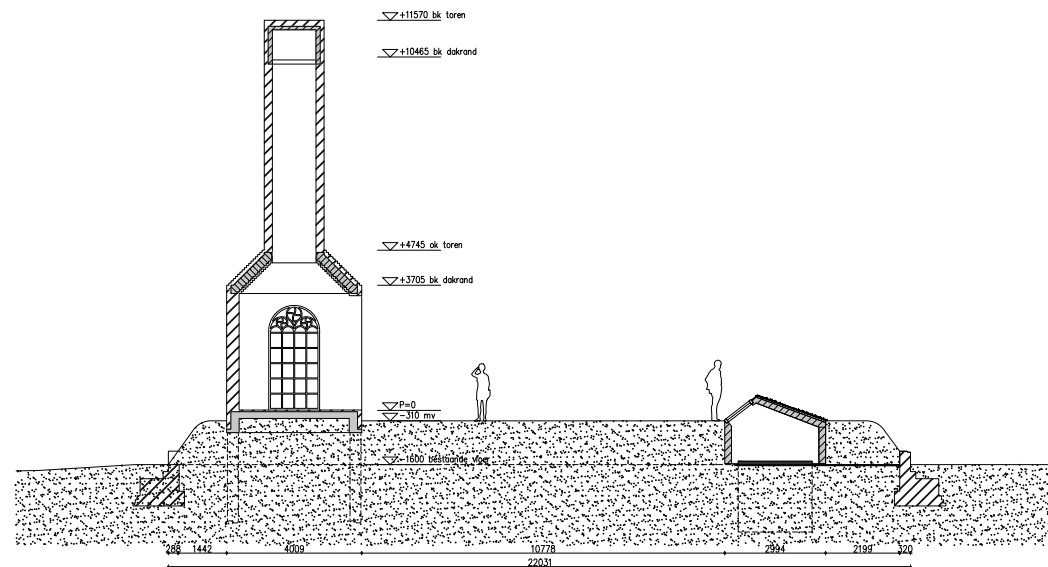
Op deze nieuwe wierde komt een open paviljoen van baksteen, ter hoogte van de voormalige kerktoren. Het paviljoen krijgt ook een toren met een zadeldak. De oude bakstenen en de drie ramen van gietijzer uit de voormalige kerk worden verwerkt in het nieuwe paviljoen. De drie monumentale grafzerken worden opgenomen in de nieuwe wierde. Middels een groot venster zijn deze graven te aanschouwen.

Marjolein van Eig:

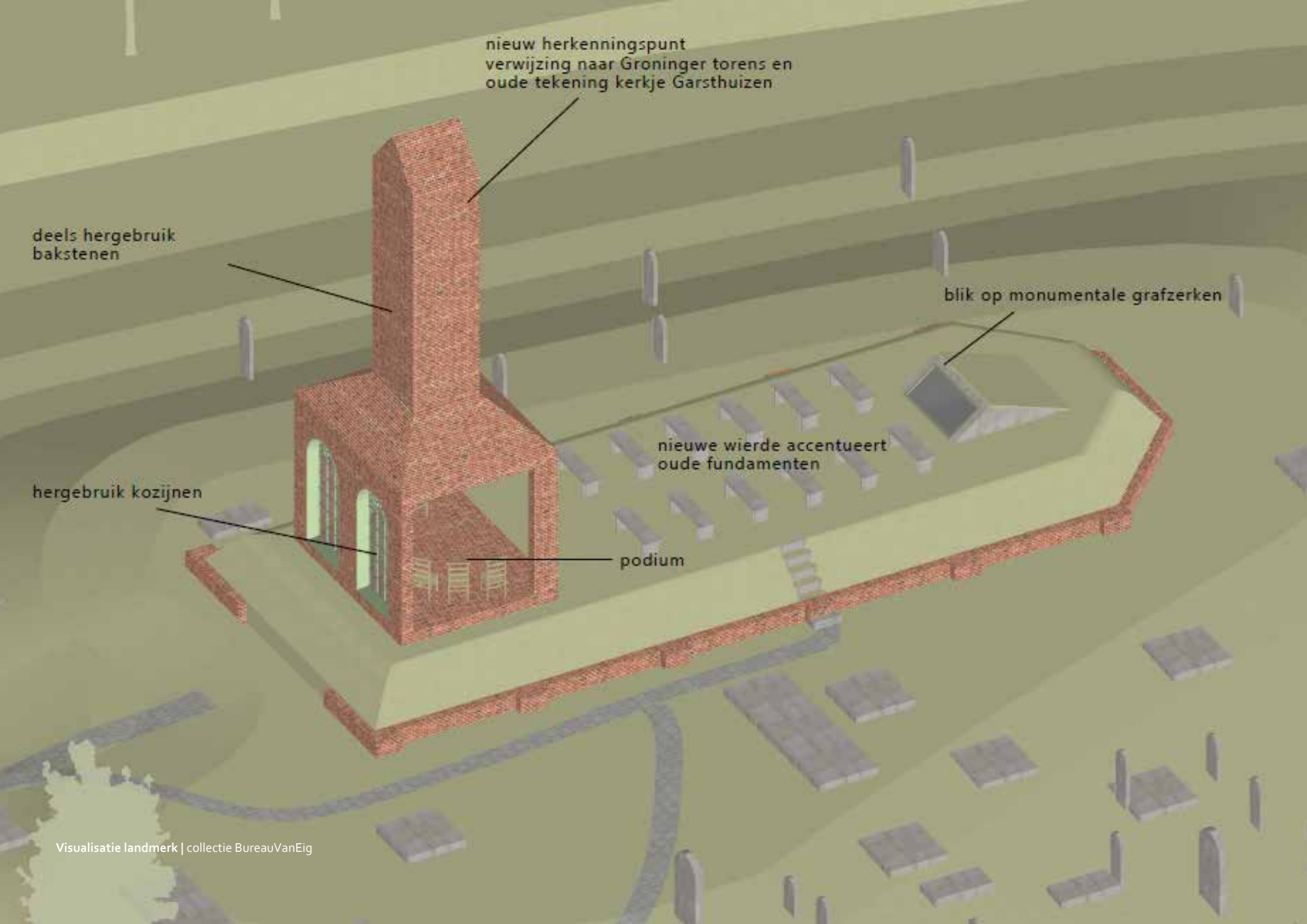
“Ons werk is herkenbaar: We kijken goed naar de omgeving van een project en maken gebruik van de kwaliteiten die we aantreffen. Daarmee bouwen we verder voor de toekomst. Onze ontwerpen voegen zich op een subtiele manier in hun context, dat vinden we spannend. Ze vallen op door hun typische vorm, zorgvuldige detaillering en solide materialen. Bouwen, samen een project realiseren, is het leukste dat er is. Het is een complex proces en daarom

werkt Bureau VanEig vanaf de start van een project graag samen in een team waarin alle partijen elkaar bevragen en hun expertise inbrengen. Daardoor zijn ontwerpen niet alleen mooi, ze zitten ook goed in elkaar. In dit proces wordt aandacht besteed aan de

impact op het milieu.” aldus Marjolein van Eig. De ontwerputgangspunten zijn als volgt:

Langsdoorsnede

nieuw herkenningspunt
verwijzing naar Groninger torens en
oude tekening kerkje Garsthuizen

deels hergebruik
bakstenen

blik op monumentale grafzerken

nieuwe wierde accentueert
oude fundamenten

hergebruik kozijnen

podium

Functioneel

1. Inwoners moeten van verre hun dorp weer kunnen zien, een landmerk.
2. Een herkenningspunt om thuis te komen en thuis te zijn.
3. Een ontmoetingsplek, 'iets met bankjes'.
4. Bescherming tegen weer en wind van de grafzerken.
5. Zichtbaar maken van de historische zerken 'in de kerk'. Het verhaal van dorp en plek.

6. Vandalismebestendig.

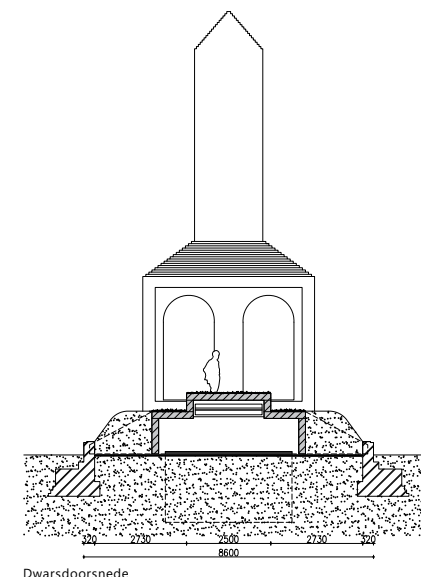
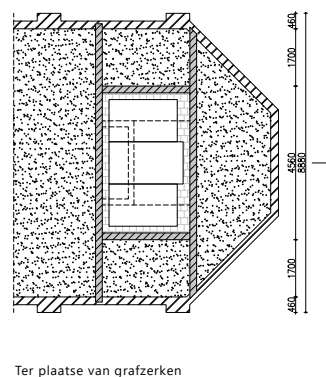
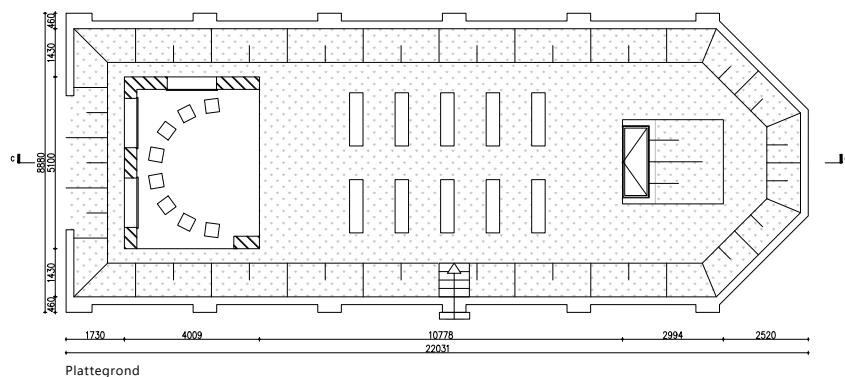
7. Zeer lage beheer- en exploitatiekosten (nihil).

Esthetisch

1. Kwaliteit! in ontwerp en materialisatie.
2. Verleden, heden en toekomst in één.
3. In de geest van de verdwenen kerk.
4. Zoveel mogelijk gebruik maken van aanwezige, resterende bouwmaterialen.

5. Herkenning geven aan het historische kerkhof.
6. Het dorp moet er mooier en blij van worden.

Deze uitgangspunten gelden ook voor het groene ontwerp.

4. Huidige situatie terrein in beeld

De Taxus en het talud richting de gracht.

Aan de buitenzijde van de gracht staan knotwilgen.

Het doodlopende toegangspad naar de voormalige hoofdentree.

Opslag op het talud van de gracht (oostzijde terrein).

De weggemaaide kruidenvegetatie.

Pad naar de zij-ingang met aan het einde rechts de seringenhaag.

Overzicht van het kerkterrein vanaf het zijpad.

Zicht vanaf de zij-ingang.

Zuidzijde van het kerkterrein met beukenhaag en berk.

Zicht op de ondergeschikte zij-ingang.

Sober hekwerk, op dit moment niet-sluitend.

De fundamenten van de kerk en het doodlopende toegangspad.

5. Visie

De schaal van het landschap

De wierde vertelt het verhaal van het landschap en moet zoveel als mogelijk beleefd kunnen worden. Daarom wordt de hoogte gemarkeerd.

De schaal van het dorp

Het kerkterrein is het hart van Garsthuizen, met aangrenzend het dorpsplein en dorps huis. Het terrein moet uitnodigend zijn: een plek om te verblijven.

De schaal van het kerkterrein

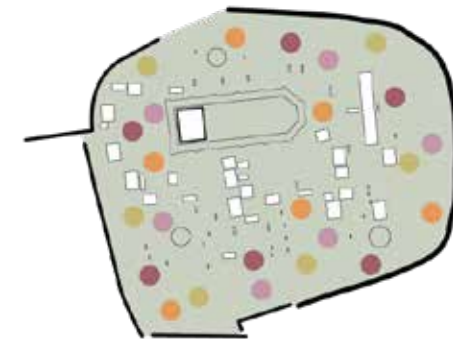
Het terrein vraagt om bloei – letterlijk en figuurlijk. Uit het tuinhistorisch onderzoek blijkt hoeveel verschillende bomen, struiken en kruiden op het terrein hebben gestaan die nu – net als de kerk – zijn verdwenen. De plek heeft behoefte aan kleur en geur.

Het terrein is een archeologisch monument. Uitgangspunt is het archeologisch monument als vertrekpunt voor herontwikkeling te nemen.

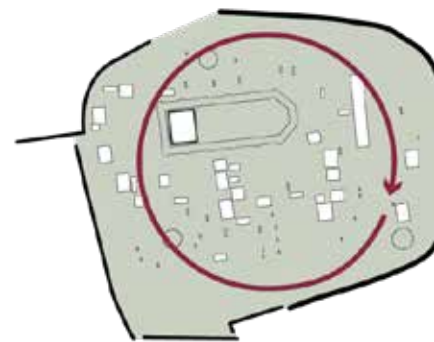
Het kerkfundament en de grafzerken zijn van grote historische waarde. Ook de gracht en de drie Taxussen zijn typerend voor een kerkterrein op het Groninger Hogeland. In de symboliek staat de taxus voor de verbinding tussen leven en dood, eeuwigheid en onvergankelijkheid.

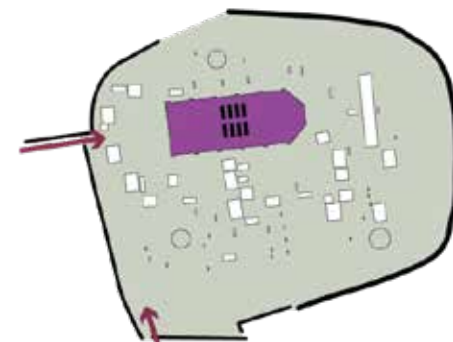
hoogte beleven

bloei in ieder jaargetijde

rondgang over het terrein

plek om te verblijven

6. Schetsontwerp

De kracht van het kerkterrein van Garsthuizen is haar eenvoud. Het vrije zwerf karakter geeft kwaliteit aan de plek.

Traditie en vernieuwing

Op de oude fundamenten wordt het nieuwe landmerk van Garsthuizen gebouwd. Het oude toegangspad naar de hoofdentree blijft behouden, maar loopt dood. Dit gegeven wordt bewust gehandhaafd: het oude pad loopt dood, maar er kunnen nieuwe wegen bewandeld worden.

De bezoeker kan linksaf gaan, de historische rondgang op. Dit halfverharde pad volgt de randen van het terrein. Het landmerk kan vanuit verschillende perspectieven bewonderd worden. Langs de rondgang staan drie betonnen banken, aansluitend op het materiaal van de grafzerken.

Om de historische rondgang te realiseren, wordt er één Taxus verwijderd en een nieuw exemplaar geplant.

In bloei

Het voorheen rijkbloeiende terrein wordt opnieuw in bloei gezet, door de verdwenen sierkersen terug te planten. Ook wordt de inheemse vogelkers aangeplant, om insecten en vogels aan te trekken.

Bezoekers kunnen op de verharde paden blijven, maar worden uitgenodigd hier vanaf te gaan. Via de maaipaden, slingerend door hogere kruidenvegetatie, betreed je de nieuwe weg. Het terrein kent redelijk veel inheemse kruiden, maar de soorten worden uitgebreid door in te zaaien en aan te planten.

Binnen de contouren van de voormalige kerk wordt een mengsel met laagblijvende soorten ingezaaid, welke enige betreding en droogte goed kunnen verdragen. Ook buiten de fundamenten wordt er gezaaid én worden er lokale sneeuwkllokjes uitgeplant.

Een podium

Het landmerk wordt het nieuwe herkenningspunt in het landschap en zal fungeren als podium voor kleinschalige concerten. Via een betonnen trap kan de bezoeker het landmerk bereiken. Als verwijzing naar de vroegere kerk staan er zes houten 'kerkbanken', eenvoudig van vorm en meervoudig te gebruiken. Via een kijkvenster kunnen drie grafmonumenten worden bekeken.

Entree

Het kerkterrein is toegankelijk via de hoofdentree of zijentree. De zijentree is duidelijk ondergeschikt: het

eenvoudige hekwerk wordt functioneel gemaakt, terwijl de hoofdentree haar oude, sierlijke hekwerk terugkrijgt.

Het hart van Garsthuizen wordt weer gevuld.

Referentiebeelden

opslag van els en appel

5x sierkers (Prunus serrulata 'Kanzan', roze bloei)

behoud beukenhaag

bestaande taxus

oude fundamente kerk

landmerk, ontwerp Bureau Van Eijg

herstel originele smeedijzeren hekwerk met betonnen dampalen

informatiebord

bestaand pad herstraten in oude gebakken klinkers, halfsteens verband, enkele strekklag

behoud haag van seringen, terugsnoeien i.v.m. bereikbaarheid pad

bestaande taxus

rondgang van KoMex naturel

3x vogelkers (Prunus padus, witte bloei)

huidig hekwerk herstellen

bestaande treures, onderhoudssnoei

gracht

opslag van elzen, beheren in knotvorm

6x houten 'kerkbank' (PureEco, Grijsen, 150 cm)

kijkvenster naar grafzerken

talud

betonnen trap, bereikbaar via maaipad

3x betonnen bank 'Lamina' (150 cm, grijs)

maaipad in het gras

kruidrijk gazon, poten lokale sneeuwklakjes

grafzerken

nieuwe Taxus (oude verwijderen i.v.m. rondgang)

bestaande berk

bestaande beukenhaag, gaten aanvullen met meidoorn

Galanthus nivalis (sneeuwklkje)

Bank 'PureEco' 150 cm | Grijssen

KoMex halfverharding op historische rondgang, *zonder kantopsluiting* | Koers

Behoud 3 Taxussen

Bank 'Lamina' 150 cm | Tjinco

Prunus padus

7. Bepantings- en beheerplan

door Janneke Aué - bepantingsplannen, tuinadvies, borderonderhoud

Inleiding

Op het kerkhof is al een redelijk aantal algemene inheemse kruiden te vinden in de grasmat. De gekozen te zaaien en te planten soorten verlengen de bloeitijd en zorgen voor meer bloei. Door maartse viooltjes en kruipend zenegroen te planten in plaats van te zaaien is er al in het volgende voorjaar resultaat te zien, en deze soorten kunnen zich steviger vestigen voor ze de concurrentie met grassen aan moeten gaan. Alle soorten zijn bestand tegen een maaibeurt, zolang het gras niet constant kort gehouden wordt.

Elke plant heeft zijn eigen plant-insect relatie, en door te kiezen voor voornamelijk regionaal voorkomende planten is de kans groot dat de bijbehorende insecten de planten ook zullen weten te vinden. Zeker voor de generalisten, insecten die niet van bepaalde plantsoorten afhankelijk zijn, betekent een langere en rijkere bloeitijd meer voedsel.

De omstandigheden op de verhoging binnen de kerkmuren zijn beduidend schraler dan die op het kerkhof: het zal er 's zomers droog kunnen worden en de grond is minder voedselrijk. De te zaaien soorten zijn daaraan aangepast. Ze blijven

gemiddeld vrij laag en de meeste zijn bestand tegen lichte betreding. Ze zijn iets bloemrijker dan de kerkhofsoorten, met minder gras.

Tot slot nog de aanvulling in de slootkant, die nu het minst kruidrijk is: groot streepzaad en kleine ratelaar. Ratelaar zet een rem op de groei van het gras in de wal, streepzaad geeft hoogte. Wat extra fluitenkruidzaad uit de buurt kan er altijd bij gestrooid worden.

Wilde planten zaaien vraagt om geduld: het eerste jaar vormen de meeste planten alleen een rozet, pas in het tweede en derde jaar begint de kleur echt te komen.

Aanleg

Toplaag kerk

'In' de kerk: Samenstelling deklaag: DS gazonsubstraat (Donker Substrates).

Deze grond is geschikt voor het aanleggen van bloemenweides, en stabiel genoeg voor het vormen van een talud (stortregen in de aanlegfase uitgezonderd).

De onderlaag eerst opruwen, een eerste laagje gazonsubstraat door onderlaag mengen, dan afdekken met 15 cm gazonsubstraat. In totaal het equivalent van 20 cm gazonsubstraat aanvoeren.

Zaaien

Betrek de zaden en planten bij de Cruydhoeck, vanwege betrouwbaar inheemse herkomst (autochtone zaden).

De beste tijd om te zaaien is (september) oktober en november. Dan kunnen de tweejarigen al kiemen voor de winter. Een ander deel van de planten heeft kou van de winter nodig om te kiemen.

'In' de kerk is het zaaien het makkelijkst, omdat de grond kaal is. Gebruik 1-1,5 gram per m². Meng de zaden en verdeel ze in 15 porties. Meng deze vervolgens steeds met een ruime hoeveelheid zand en strooi dat breedwerpig met de hand uit over steeds ongeveer 10 m². Hark het heel licht in, het zaad mag nauwelijks ondergewerkt raken. Door regen zal het dieper in de grond zakken.

Op het kerkhof, daar waar de grasmat zwaar belast is geweest door de bouwwerkzaamheden moet de oude grasmat verwijderd worden en de grond losgemaakt worden, zeker 20 cm diep. Bestel zaden voor 100m² en gebruik wat over blijft voor een

aantal plekken op het kerkhof van ten minste 1m² waar de grasmatten er kruidenarm uitzien en verwijder ook daar de zode. Hier hoeft de grond alleen met een hark los gekrabbd te worden, niet los gewerkt. Zaaien gaat verder als hierboven, 1 gram per m² gemengd met zand, in porties verdeeld en met de hand.

Plant het kruipend zenegroen en de maartse viooltjes in het najaar per drie tot 5 planten bijeen, afstand tussen de planten 30 cm. Voor de maartse viooltjes plekken met wat minder zon kiezen (schaduw van zerken, de bomen aan de zuidkant, schaduw van de verhoogde kerk). Verwijder eerst het gras, daar kunnen ze nadat ze zijn aangeslagen prima mee concurreren. Eenmalig flink water geven.

De sneeuwkllokjes bij voorkeur 'in het groen' planten (februari-maart) in de buurt van de aanwezige sneeuwkllokjes om zo de groepen uit te breiden. Dit zo mogelijk met sneeuwkllokjes uit het dorp, net na de bloei. Bij het verplanten de polletjes uit elkaar trekken en per plukje poten, een handbreedte diep, daarna eenmalig water geven.

In de slootkant: maai de plekken waar gezaaid wordt in september-oktober kort en krab de grond met een hark open. De zaden weer gemengd met zand uitstrooien en heel licht inharken. Zaaï 1 gram zaad per m². Licht aanlopen of aankloppen. Maak aan elke slootkant 1-3 plekken van zo'n 4 m². Totaal 6 plekken, 25m².

Onderhoud

Kerkhof: de gekozen soorten van het kerkhof verdragen maaien het beste; minder vaak maaien geeft meer bloei. Overleg welke maai-frequentie het grootste draagvlak heeft en durf een stukje lang te laten worden. Maai langs het halfverharde pad een baantje, dan vallen er minder zaden in het pad. En maai looppaden zoals in het ontwerp aangegeven, laat ze per jaar iets verschuiven.

Maai de rest van het kerkhof niet in 1 keer maar in gedeeltes, waardoor er altijd iets bloeiends overblijft. Maai het loof van de bolletjes pas als het vergeeld en slap is geworden. Al het langere maaisel opharken en afvoeren.

Als een bloemrijk gazon intensief beheerd wordt door het elke 1 tot 2 weken te maaien zal er zeer weinig bloei te zien zijn. Met een extensiever maai-beheer van iedere 3 tot 6 weken zien we meer bloei. Of gebruik het als laagblijvende bloemenweide door 2 tot 4x per jaar te maaien en het maaisel af te voeren. Tip: varieer in maai-frequentie, door paden en randen iedere 1-2 weken te maaien voor een goede begaanbaarheid en nette uitstraling en laat andere delen langer staan. (Cruydtboek)

'In' de kerk indien nodig bij aangekondigde evenementen een pad maaien van de trap tot rondom de bankjes en het venster boven de grafzerken. De meeste soorten verdragen lichte betreding prima en zo zal er door bezoekers al een natuurlijk looppad kunnen ontstaan.

Verder hooguit 1-2 keer per jaar maaien en het maaisel afvoeren. Het heeft de voorkeur het maaien gefaseerd uit te voeren, bijvoorbeeld een deel in juni en met een gedeeltelijke overlap het andere deel in

september of zelfs eind van de winter.

Maai de wal pas nadat de stengels van de ratelaar verdroogd zijn (juli-augustus). Schud het zaad er goed uit, dat kan verspreid over de wal gedaan worden. De ratelaar kan ook op het kerkhof uitgestrooid worden als plaatselijk laat maaien daar een optie is.

Soorten

Voor de kerk, het kerkhof en de slootwal drie verschillen de lijsten. Onderaan de lijst met planten aangetroffen op het kerkhof in mei 2026.

De planten in de kerk zijn niet genoteerd aangezien die al uit een eerder zadenmengsel afkomstig waren. Aardig was dat daar nog een behaarde boterbloem van gevonden is.

Binnen de kerkmuren, 150m²

Aantal zakjes of grammen	soort	
10 g	Achillea millefolium	duizendblad
10 g	Anthoxanthum odoratum	gewoon reukgras
10 g	Campanula rotundifolia	grasklokje
10 g	Dianthus deltoides	steenanker
20 g	Galium molugo subsp molugo	glad walstro
4 z	Lamium purpureum	paarse dovenetel
20 g	Leucanthemum vulgare	gewone margriet
10 g	Luzula campestris	gewone veldbies
10 g	Origanum vulgare	wilde marjolein
4 z	Pilosella officinarum	muizenoor
20 g	Plantago media	ruige weegbree
20 g	Silene vulgaris	blaassilene
4 z	Trifolium campestre	liggende klaver
10 g	Veronica chamaedrys	gewone ereprijs

Dit zijn laagblijvende soorten, die enige betreding en droogte goed verdragen. Na verloop van tijd zal er spontaan meer gras tussen komen.

Rondom de kerk na de werkzaamheden en pleksgewijs op het kerkhof, totaal 100 m2

Aantal zakjes of grammen	Soort	
10 g	Achillea millefolium	duizendblad
4 z	Cardamine pratensis	pinksterbloem
10 g	Crepis capillaris	klein streepzaad
10 g	Pilosella caespitosa	weidehavikskruid
20 g	Plantago media	ruige weegbree
25 g	Prunella vulgaris	brunel
15 g	Scorzoneroïdes autumnalis	vertakte leeuwentand
10 g	Veronica chamaedrys	gewone ereprijs

Pleksgewijs aanplanten op het kerkhof

20 planten	Ajuga reptans	kruiwend zenegroen
n.t.b.	Galanthus nivalis	sneeuwkllokje
20 planten	Viola odorata	maarts viooltje

Inzaaien boven in de slootkant (niet maaien tot na zaadrijping ratelaar)

4 z	Cardamine pratensis	pinksterbloem
10 g	Crepis biennis	groot steepzaad
40 g	Rhinanthus minor	kleine ratelaar

Kerkhof Garsthuizen, oorspronkelijk aanwezig mei 2026 :

algemeen aanwezig:

plaatselijk tot beperkt aanwezig:

biggenkruid	akkerkool
gewone hoornbloem	basterdwederik spec.
gewone veldbies	eenstijlige meidoorn
hondsdraf	es
kleine klaver	fluitenkruid
kruipende boterbloem	geel nagelkruid
madelief	gekroesde melkdistel
paardenbloem	gestreepte witbol
robertskruid	gewone melkdistel
smalle weegbree	grote brandnetel
speenkruid	harig wilgenroosje
sneeuwkllokje	iep spec
fioringras	jacobskruiskruid
roodzwenkgras	kleefkruid
ruw beemdgras	klein kruiskruid

plaatselijk tot beperkt aanwezig:

kleine veldkers
kropaar
kruipend zenegroen
look zonder look
muurvaren
oranje havikskruid
pinksterbloem
roodbladige sierappel
scherpe boterbloem
schijnaardbei
slipbladige ooievaarsbek/kleine ooievaarsbek
tijmereprijs
veldzuring
viltige basterdwederik
vlinderstruik

8. Matenplan

Kerkterrein Garsthuizen

tuinhistorisch onderzoek en schetsontwerp

*Rianne
Luning*